

Rab Gusztáv és az Elveszett álláspontok

TÜSKÉS ANNA

A szerző irodalomtörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

¹Rab Gusztáv életéről és munkásságáról lásd Tüskés Anna: „*Gyermekei a könyvei voltak*”.

Rab Gusztáv élete és munkásságának második korszaka (1950–1963).

Irodalomtörténeti Közlemények, 2018/ 3. 288–316. (A kutatást az NKFIH PD 120947 poszt-doktori ösztöndíj keretében végeztem. — T. A.)

²Rab Gusztáv levele Ignó Pálnak, Dreux, 1960. december 8. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Rohoska József Gusztáv 1901. május 14-én született Sárospatakon. 1920-ban Budapestre költözve jogot tanult, majd 1923-ban abbahagyta egyetemi tanulmányait. Ekkor vette fel a Rab Gusztáv írói, illetve újságírói nevet. Regényírással még Sárospatakon kezdett el foglalkozni: *Mocsárláz* című első regényét folytatásokban közölte a Nyugat, s 1922-ben megnyerte vele az Atheneum Kiadó első díját, már Rab Gusztáv néven. 1923-tól a Világnál, majd annak 1926-os megszűnése után Az Est-lapoknál dolgozott különleges tudósítóként, úgynevezett utazó főriporterként. Az 1930-as évek második felében felesége ösztönzésére felhagyott az újságírással, hogy legyen ideje szépírói tevékenységet folytatni. 1938-tól a második világháború végéig nyolc regénye jelent meg magyarul, valamint német, svéd és olasz fordításban. A második világháború után íróként háttérbe szorult, 1949-ben a Magyar Írók Szövetségéből is kizárták. 1958-ban Franciaországba emigrált, a Párizstól 80 kilométerre nyugatra fekvő Dreux-ben hunyt el 1963. január 4-én.¹

A *Elveszett álláspontok* című, százötven gépiratos oldal terjedelmű regény 2012-ben került Rab Gusztáv hagyatékával a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába a párizsi redemptorista rendházból a párizsi Magyar Intézet közvetítésével. Az 1949-ben szilenciumra ítélt író 1949–1956 között a Keleti Főcsatorna építkezésén földmérőként dolgozott. Pár év alatt geodéziai technikus, brigádvezető lett, s mérnöki munkát végzett. A csatorna építéséhez szükséges földmérésekhez kitelepített nőket és férfiakat vett fel munkásnak. Az ekkor megismert ember sorsokat örökítette meg az *Utazás az ismeretlenbe* és az *Elveszett álláspontok* című regényében.

Így vallott erről az időszakról 1960-ban: „Harta, Akasztó, Kunszentmiklós, Bugyi, Sári, Nádudvar, Hajdúböszörmény, Dedőhát, Pródi-puszta, Hortobágy, Polgár, Tiszadugylaháza, Tiszacsege... és még egy sereg tanya, falu, rombadőlt urasági kastély voltak állomásai élet-emnek. Mai szemmel és mai helyzetemből tekintve, jól jártam. Sokkal rosszabbul is történhetett volna! (...) a Senkiföldjén mértem a földet, kevés tudással és gyakorlattal, mert akkor még nem végeztem el sem az első-, sem a felsőfokú geodéziai tanfolyamot, kezdő földmérőcske voltam...”² Ezen időszakra esik titkos katolizálása. Áttérésének körülményeiről így írt Békés Gellértnek: „Apai és anyai ágon régi református papi családból származom, annak a liberális protestantizmusnak emlőin nevelkedtem, amely szövetkezett a XIX. század atheista filozófiai irányzataival és a marxizmuson át a leninizmushoz vezetett.

³Rab Gusztáv levele
Békés Gellértnek,
Dreux, 1961. január 16.,
első levél. PIM,
Rab Gusztáv-hagyaték.

1952-ben Hajdúnánáson egy este bezárt templomban, ahol csak egy szál gyertya égett az oltáron és odakint egy öreg parasztasszony őrködött, visszatértem a keresztvízhez. Nem sokkal később, éjszakánként titokban, megírtam *Szent Optika* című regényemet.”³

Az itt közölt részlet a regény első részének kezdete. Főszereplője Vargha Kázmér cisztercita szerzetes, papi nevén Vidor-Hilarius atya. Az 1950-ben Budapesten játszódó cselekmény vázlatát Rab 1958. november 30-án írta, mintegy fél évvel a Franciaországba érkezése után. Az 1951 májusában történő második rész főszereplője Falstaff lemur, aki megjelenik Rab más regényében is, a *Sabaria, avagy Szent Márton köpenye* címűben. A lemur „földmérő napszámos, figuráns proletár, aki húzza az acél mérőszalagot, köveket cipel”.

RAB GUSZTÁV

Elveszett álláspontok

Első rész
A szökevény (1950)

1.

1950 őszen, öt évvel a háború után, még mindig romhalmaz volt a Ferihegy: a budapesti repülőtér. Esztendőig elhanyagolták, aztán egyszer csak lázas gyorsasággal kezdtek eltüntetni a bombatölcsérek. Reggelenként komor arcú emberekkel megrakott tehergépkocsik fordultak be a repülőtérre. Rendőri felügyelettel érkeztek munkára az internáltak Kistarcsáról, a táborból, ahol ebben az időben, a szállongó hírek szerint, tizennyolcezer volt a létszám.

Az éhségtől és a fáradságtól elcsigázott emberek, lapáttal a vállukon, sorakoztak a reggeli szürkületben. A munkavezető átvette őket és továbbadta a brigádvezetőknek. A rendőrök a létszámot feljegyezték és unatkozva szétszéledtek. Semmi dolguk sem volt estig, csak lézengtek. Politikai átnevelésük nem járt olyan sikerrel, mint feljebbvalóik gondolták. Ezek a feljebbvalók a brosúrákból megtanulták, hogy a marxista dialektika számára nincs lehetetlen. Ezt el is hitték. Mert mindent elhittek, amit az új ideológia nevében mestereiktől hallottak és pártszemináriumi füzetekben olvastak. Ily módon anélkül, hogy sejtették volna, a leganyagelvűbb világszemlélet szorgos szajkóiként tulajdonképpen idealisták voltak. Idealizmusukban szilárd meggyőződésük volt az is, hogy az internáltak dolgoztatására kirendelt rendőrlegénység minden tagja hevesen gyűlöli a szocialista társadalomnak ezeket az elvetemedett ellenségeit.

Holott ezek a rendőrök javarészt tisztességes családapák voltak, vidékről kerültek a fővárosba és megőrizték a magyar nép egyik legjellegzetesebb vonását, az emberséges gondolkozást. Megtanulták ugyan a politikai tanfolyamokon, hogy a belső ellenséget gyűlölni kell, de magukban már úgy gondolkodtak, hogy emberhez nem mélt-

tó a másik ember kínzása és bántalmazása. Ezek a rendőrök otthon, a falun, az állataikkal is emberségesen bántak.

Unos-untalan hallották a politikai jelszavakat. Már gyanították, hogy ezeket nem kell komolyan venni. A kistarcsai internálótábor tizennyolcezer kényszermunkásának rendszeres gyötrését bajosan tudták összeegyeztetni azzal a tanítással, hogy az új szocialista társadalomban megszűnt az embernek ember által történő kizsákmányolása. Mikor a „büntetőkamrából” kihallatszott egy félig agyonvert internált jajgatása, ők mogorván csóválták fejüket és azt kérdezték magukban: igaz-e csakugyan, hogy a népi demokráciában legfőbb érték az ember?

— Mit akar maga megint, Vargha?

— Másfél órácskára szeretnék elmenni családi ügyben, tizedes elvtárs.

— Maga nagyon jól tudja, hogy erre csak az alhadnagy úr adhat engedélyt.

— Ha tizedes elvtárs szépen megkéri az alhadnagy elvtársat és azt mondja neki, hogy én megbízható ember vagyok, akkor az alhadnagy elvtárs engem egészen bizonyosan elenged másfél órácskára. Fontos családi ügyben, tizedes elvtárs. Szegény édesanyámhoz.

A jól táplált rendőrtizedes magasról: rangjának ormáról nézett le az előtte ácsorgó „kék mackós”, vézna emberkére, aki alázatosan leste ajkáról a boldogító engedélyt. A maga egyszerű módján azt kémlelte az internált tekintetében, hogy milyen mértékben bízhat meg benne. A „kék mackó”, ez a félig-meddig bohócruha, elnyűtt és sáros volt, s lötyögött a fia talemberen, aki munkássapkáját a kezében tartotta. Göndör, szöke haja kissé kopaszodott már kétoldalt, a halántéka fölött, és volt valami bizalmat keltő a mosolyában, melytől egészen felgyűrődött sovány szeplős arcbőre. Kék szemének nyílt tekintete ellentmondott annak a titkos feljegyzésnek, amely szerint Vargha Kázmér, rendőrhatósági intézkedésre bizonytalan ideig internált munkanélküli és belső ellenség, egyike a legkörmönfontabb bűnözőknek, aki csak az alkalmat várja, hogy összefogjon a Vatikánnal és a nyugati imperialistákkal a népi demokratikus rend megbuktatására és ezért „különösképpen figyelemre méltó”. A maga módján sokszor figyelte már őt a rendőrtizedes, hajnali sorakozókon, a tehergépkocsiban és munka közben a talicska mellett, amint szorgosan lapátolta a betontörmelékét. De sem akkor, sem most nem talált benne semmi olyat, ami a Thököly út éjszakai bicskásaira vagy a Nyugati pályaudvar környékének zsebmetszőire emlékeztetne volna. Soha nem is bántotta egy ujjal sem. Vargha Kázmér a pofonokat és a rúgásokat másoktól kapta. Azt gondolta magában a rendőr, hogy ez a ványadt emberke, aki mindig zokszó nélkül igyekszik a munkában, megérdemli az eltávozást; a múlt héten is elkéredzkedett és egy óra múlva becsületesen visszatért; akkor a külső Soroksári úton egy államosított cipőpaszta-gyár raktárait takarították. Kurta, fekete bajuszkáját csipkedve, a rendőrtizedes fejében az is megfordult, hogy a szökevény ritka madár, mert mindenki tudja Kistarcsán, milyen súlyos kockázattal jár a szökés. Akit elfognak, az bekerül a „büntetőkamrába” és ott addig verik, amíg szusz van benne. Előbb-utóbb úgymint mindenkit elcsípnek és nincs kegyelem.

— No, menjen Isten hírével! — mondta a kommunista rendőr. — Fogja, itt egy cigaretta is magának.

— Köszönöm, sohasem bagózom, tizedes elvtárs.

Vargha Kázmér, internált a fejére csapta sapkáját és a repülőtér kijárata felé szaladt.

— Hé! Álljon csak meg!... Először is figyelmeztetem, ne szólítson engem többet tizedes elvtársnak. Megértette?

— Miért nem? — kérdezte meglepődve az internált.

— Mert baja lehet belőle, ha meghallják.

— Ezt nem tudtam.

— Hát mióta van maga itt, Vargha?

— Nyolcadik hónapja.

— Azóta nem figyelmeztette magát senki, hogy nem ez a megszólítás rendje itten minálunk?

— Senkise szólt, tizedes elvtárs.

— Hát akkor jobb, ha most megtanulja tőlem. Maguknak nincsen joguk engemet tizedes elvtársnak szólítani. Mert maguk saját magukat zárták ki a tisztességes szocialista társadalomból. Maguknak én nem vagyok elvtárs. Maguk se elvtársak nekem. Maguknak én tizedes úr vagyok. Az alhadnagy elvtárs is maguknak alhadnagy úr! Értette, Vargha?

— Értettem, kérem szépen — felelte halkán, megszeppenve a fiatalember a „kék mackóban”.

Kis hallgatás után újra megszólalt a rendőrtizedes.

— Én nem haragszol magára. Azért hívtam vissza, hogy megkérdezzem: mióta sántikál maga?

— Alig egy éve.

— Elgázolták? Vagy munka közben sérült meg?

Vargha Kázmér gondolkozott egy pillanatig. Sovány, sápadt homlokbőrén sűrű ráncok támadtak. Habozott, megmondja-e, hogy akkor sérült meg, a kihallgatások során, mielőtt Kistarcsára hozták, s aztán rabkórházban feküdt három hónapig. De megtanulta már, hogy jobb, ha óvatosan viselkedik.

— Kis baleset az egész. Semmiség — mondta, vállat rándítva.

Csak a bokacsontja tört el, amikor bekötött szemmel verembe lökték tavaly télen. Néha alig lehetett észrevenni a járásán, hogy biceg.

— Elintézem a maga távozását az alhadnagy elvtárral. De egy percet se késsen ám! Mert akkor megemlegeti majd az anyját!... No, most menjen szépen el hozzá. Az édesanyjához.

Vargha Kázmér jobb bokájában ott rejtőzött a forradás, az időváltozást mindig megérezte. Roppant elevenen lépett ki a romokban heverő repülőállomás nagykapuján, ahol géppisztolyos rendőr állt, de a rendőrtizedes már odakiáltott neki, hogy engedje ki ezt az embert.

Kissé bicegve, nekivágott a budapesti beton országútnak, amelyet az oroszok parancsára már újjáépítettek. De minduntalan meg-megállt, hátra-hátranézegetett. Leste, hogy érkezik-e kocsi a hős szovjet partizánok emlékműve felől. Mikor már jó távol volt a repülőtértől, megállt és nem ment tovább. Türelmesen várt. Minden közeledő gép-

kocsinak intett, remélve, hogy valamelyik majdcsak megáll és felveszi. Már jó negyedóra eltelt. Hiába tartotta kezét a magasban úgy, mint Orpheus görög szobra, mielőtt a pokolba száll: a kocsik egymás után elrobogtak mellette, nem álltak meg. Nem méltatta őt figyelemre senki. Pedig üres tehergépkocsik is érkeztek és személykocsik egy-két utassal; tovább száguldtak a motorkerékpárok is.

Végre egy nagy teherkocsi nyikorogva megállt.

— Davai!

A kormány mellől egy vörös képű, szőke orosz katona kiáltott rá és intett neki, hogy szálljon fel.

Davaj; ezt a szót Vargha Kázmér internált is ismerte. Azt jelenti: Gyere! Gyere egy „kicsi robotra”, esetleg életed végéig, esetleg Szibériába.

Habozott. Saját ügyetlensége, hogy egy szovjet katonai gépkocsinak intett, megdermesztette. De a dolgok belső rendje és logikája szerint meghátrálni már nem tudott. Az orosz integetett, barátságosan hívta.

Az Úr Jézus nevét suttogva magában, felszállt a szovjet gépkocsira és leült az orosz kocsivezető mellé.

— Davaj! — mondta ő is. És próbált nevetni.

A szőke orosz megnyomta a gázpedált. A kocsi ugrott egyet és száguldani kezdett Budapest felé, megrakva szovjet katonákkal.

Mikor az első templomtorony felbukkant a külvárosban, Vargha Kázmér kézzel-lábbal magyarázni kezdte az oroszoknak, hogy ő le akar szállni. De az csak röhögött a kormánykerék mellett, a fejét rázta, s még vesztebbül hajtott.

— Tovarisz, légy jó fiú! Állj meg, kérlek. Ne vigyél el engem Moszkvába! Hallod, tovarisz?... Neked is van örökéletű lelked. Az Úr megfizet neked, ha most szépen megállítod a kocsit és megengeded, hogy leszálljak... Látod ott azt a nagy házat?... Ott! Magas tornya van, a torony tetején kereszt... Talán hallottál valamit te is a keresztéről, tovarisz... Az Úr Jézust két lator között arra szögezték fel... szenvedett és meghalt mindnyájunkért... Teérted is, tovarisz!... Kérlek szépen, azonnal állj meg... Oda akarok menni, abba a házba... az én szegény édesanyám házába!

A „tovarisz”, akiből erős rumszag áradt, röhögve a fejét rázta. Szót sem szólt. Vadul hajtott tovább. Láthatóan eltökélte magában, hogy nem áll meg addig, amíg útjának végcéljához meg nem érkezik.

Messze elmaradt mögöttük a kőbányai cifra tornyú plébánia-templom.

— Davaj! — ordított az orosz torkaszakadtából.

Nem törődött az utcakereszteződéseknél álló rendőr integetésével, egyre vadabb iramban száguldott Budapest külvárosában, a Duna és a város szíve felé.

— Ments meg, Szent Hilarius! — fohászzkodott hangosan a fiatalember, védőszentjét emlegetve, akinek neve az ő neve is titokban: Vidor és Hilarius.

Aztán megint az oroszhoz fordult. Gyöngéden megfogta nagy, vörös kezét, mellyel a gépkocsi kormányát markolta. Csak ennyit tudott oroszul: davaj és tovarisz, robot és robotnyik.

— Tovarish, temiattad össze fogják törni a csontjaimat, ha nem tudok idejében visszamenni a társaimhoz. Robotnyik vagyok, édes tovarish... kicsi robot az életem... Elverik rajtam kegyetlenül a port, ha elragadsz magaddal, mint az Ördög kénköves vihara. Ó, ne tedd, tovarish!... Szegény internált vagyok... Kitaj-Gorod! Szent Bazil! Nektek is van templomotok, Moszkvában... Bazil! Bazil! Szent Bazil!

De Szent Bazil nevét is épp úgy hiába emlegette, mint Szent Hilariusét. A nagydarab röhögő orosz, aki sapkáján sarlót és kalapácsot viselt vörös csillaggal, csak mulatott rajta.

— Davaj! Davaj!

— Szegény édesanyám házába akarok menni az Úr Jézushoz, tovarish!

— Davaj!

— Te nem ismered a kis Jézust, tovarish? Szent Szűz Anyánk karján ül, szánakozva tekint reánk, szegény bűnösökre. Eljött hozzánk, hogy megbocsássa bűneinket és megszabadítson minket az örök haláltól, a kárhozattól, tovarish! Kérlek szépen, ne hajts ilyen gyorsan. Mindnyájan kitörjük a nyakunkat.

— Davaj! Davaj!

— Üdvözítőnk Édesanyja! Most segíts meg minket! Ezt a bűnös, szerencsétlen tovarish-t is. Nem tehet róla, hogy nem ismeri Szent Fiadat... Most! Most mindjárt nekirohanunk egy lámpaoszlopnak...! Mindnyájan odaveszünk... Mennyeknek megnyílt kapuja! Tengerjárók és földön bolyongók szép Csillaga!... Szent szülője Istenednek, aki anyja lettél Teremtődnek! ó, térítsd észhez imáddal ezt a bolond tovarish-t!

— Davaj!

A szovjet gépkocsi már a Keleti pályaudvaron is túljutott és a Rákóczi úton robogott, nem törődve a jelzésekkel.

— Alma Redemptoris Mater...

— Davaj! Davaj! — röhögött az orosz.

— Regina pacis, Patrona Hungariae...

— Davaj!

Budapest legforgalmasabb pontján, a Rákóczi út és a Nagykörút kereszteződésén szerencsésen átjutottak. A sárga villamoskocsik riadtan csengettek, a gyalog járók szétfutottak, a gépkocsik fékeztek.

— Ora pro nobis!

— Davaj! Davaj!

A keresztutcán egy lovaskocsi fordult be, a lovak ijedten ágaskodtak. Az orosz hirtelen fékezett. A gépjármű hirtelen megrázkódott. Nyikorgott, nagyot zökkent. Valami csattant. A járdára futott fel az első két kerék. A járókelők rémülten menekültek. Egy kirakat betört, valaki jajgatott, az üvegcserepek csörömpölve hullottak az aszfaltra.

— Köszönöm, tovarish — mondta Vargha Kázmér internált és leszállt a gépkocsiról.

Körülnézett.

Budapest kellős közepén volt: a forgalmas Múzeum körút sarkán, hatalmas csődületben.